

К. Зінов'єв,

викладач кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ЯВИЩЕ ЛЮСТРАЦІЇ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ КООРДИНАТ

Люстрація є відносно новим явищем на державно-політичному горизонті. Надзвичайний інтерес до останньої, викликаний в останній час, пов'язується з прийняттям Закону України «Про очищення влади» та початком реалізації його норм на практиці. Намагання осмислити сутність і значення люстрації «на повному ході» перетворюється в достатньо складне, але конче необхідне дослідження. Отже, актуальність теоретичної розробки питань люстрації легко обґрунтовується наявністю «білих плям» у вітчизняних дослідженнях процедур оновлення влади.

Люстрація є викликом політичним, відповідь на який, однак, потрібно шукати в юридичній сфері. Ураховуючи той факт, що юридичну новелу необхідно впроваджувати в чинну систему, де вже склалися сталі співвідношення та зв'язки між елементами, очевидним питанням, що постає перед дослідниками, є визначення місця люстрації серед інших правових явищ. Тому метою статті є співвідношення явища люстрації з іншими правовими явищами з погляду концепту сучасної держави і права.

Ця проблема лише починає викликати інтерес у дослідників, тому зараз наявні поодинокі дослідження О. Строгової, С. Денисюк, Я. Собко, А. Руденко та кількох інших науковців. За спроби осмислення цих питань охоче беруться студенти й магістранти, що підкреслює значний рівень зацікавленості суспільства в досягненні визначеності в цій сфері.

Існує декілька підходів до визначення люстрації. Згідно з вузьким підходом, люстрація – це заборона чиновникам високого рангу, які скомпromетували себе, на деякий час або

пожиттєво обіймати посади в державному апараті, балотуватися в представницькі органи, бути суддями тощо [7, с. 39]. Саме з позицій такого підходу виходив і вітчизняний законодавець. Частина 1 ст. 1 Закону України «Про очищення влади» визначає основні заходи останньої: «Очищення влади (люстрація) – це встановлена цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування» [21].

Такий самий підхід обрано нечисленними вітчизняними дослідниками люстрації [7, с. 39; 3, с. 36; 14, с. 50]. Застосування цього підходу дало змогу дослідникам наблизити процедуру люстрації до юридичної відповідальності [2, с. 9], однак це твердження є досить спірним. Знаходимо прихильників цього підходу й у зарубіжній публіцистиці, які відображають зміст процедури люстрації в категорії “transitional justice” (перехідне правосуддя) [19].

У зарубіжній науковій літературі використовується також широкий підхід до визначення люстрації. Так, А. Узелац використовує розширювальний підхід до визначення поняття люстрації, включаючи в обсяг цього терміна будь-яку спробу позбавлення за юридичними підставами особи, яка обіймає (або прагне обіймати) державну посаду (або іншу посаду, чи працює за наймом), на підставі її співпраці або належності до колишнього режиму [22, с. 48].

Люстрація, будучи процедурою, пов'язаною зі змінами в державному апараті, повинна розглядатися як невід'ємна складова динаміки держави

(поряд із виборами, кадровими призначеннями тощо). Метою люстрації є забезпечення стабільності демократичного режиму в державі, запобігання узурпації влади, що може порушити фундаментальні основи формування сучасної держави. А отже, люстрація має слугувати невід'ємним способом забезпечення стабільності форми держави, запобігаючи на макро- та мікрорівні спробам зміни конфігурації державної влади.

На перший погляд видається, що люстрація порушує суб'єктивні політичні права осіб. Так, Уповноважений Верховної Ради з прав людини Валерія Лутковська вважає, що норми Закону України «Про очищення влади» несуть загрозу порушення прав людини [16]. У цьому ж переконують читачів автори низки аналітичних статей, навіть відносно лояльні до оцінки її значення [11; 23; 24].

Дійсно, люстрація вторгається у сферу економічних прав людини, нівелиючи, наприклад, абсолютну свободу вибору місця роботи. Крім того, очевидне втручання у сферу політичних прав громадянина й безпосередньо «права на участь», до якого дослідниками включається як право особистої участі в управлінні державою, так і права вільного обрання представника [12, с. 20].

Однак необхідно розрізняти обмеження та порушення прав людини. Згідно з теорією держави і права, правове обмеження – це «закріплене у праві утримання суб'єкта правовідносин від протиправного діяння, метою якого є задоволення інтересів контрсуб'єкта та суспільних інтересів в охороні та захисті в цілому» [10, с. 52]. Правові обмеження свідчать про зменшення обсягу можливостей і прав особи [17, с. 16]. Правові обмеження є встановленими в праві межами, в яких повинні діяти суб'єкти, не порушуючи законні права інших суб'єктів, тобто вони унеможливають певні діяння окремих осіб з метою задоволення інтересів суспільства [10, с. 52]. Під порушенням розуміється

такий стан суб'єктивного права, за якого воно зазнало протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок чого суб'єктивне право зменшилося або зникло як таке [25, с. 39].

Обмеження прав і свобод людини мають на меті забезпечення інших прав людини чи прав інших людей, підтримку соціальної справедливості. Крім того, як відомо, «свобода ... закінчується там, де починається свобода іншого» [20]. Як було влучно зазначено І. Берліном, «абсолютна свобода для вовків – це смерть для овець. Повна свобода для сильних і талановитих несумісна з правом на гідне існування, яке мають слабкі та менш здібні» [4, с. 18].

Спільною для всіх суб'єктів права метою правообмежень є забезпечення загального блага, нормального розвитку і функціонування суспільства й держави. Ураховуючи специфіку політичного життя суспільства, обмеження політичних прав окремих осіб з метою забезпечення сталого демократичного режиму в державі може бути виправданим за умови безумовного виконання всіх інших принципів прав людини. Для держави в особі її органів і посадових осіб мета обмежень полягає в зменшенні можливостей для сваволі та різних зловживань з боку державних службовців [17, с. 17].

До такого ж висновку дійшли й спеціалісти Європейської комісії за демократію через право. У положеннях проміжного висновку щодо національного Закону «Про очищення влади» зазначено: «Люстрація не є порушенням прав людини як таких, оскільки демократична держава вправі вимагати від державних службовців бути лояльними до конституційних принципів, на яких вона заснована. Тим не менше, для того щоб поважати права людини, верховенство права й демократію, люстрація повинна забезпечити справедливий баланс між «захистом демократичного суспільства, з одного боку, та захисту прав індивідів іншого» [22].

Право покликано забезпечувати рівність людей через механізм права –

формальну (правову) рівність: ідея рівності людей поступово перетворюється в принцип рівності прав і свобод людини та громадянина [8, с. 37]. Зважання на суттєві корективи, внесені розвитком сучасного суспільства, закріплення юридичними засобами рівних і загальних можливостей для всіх суб'єктів не завжди є гарантією реалізації відповідного права людини за однакових формально рівних можливостей [9, с. 52].

Принцип рівності входить до концепції верховенства права, є важливою умовою існування правової держави [19, с. 8]. Безпідставне обмеження чи порушення прав певної категорії громадян за ознакою расової чи національної належності, за ознакою статі, з релігійних і політичних переконань називається дискримінацією. Дискримінація різниться залежно від критерію обмеження або позбавлення прав: расова, статева, національна, релігійна, політична тощо. Також можна класифікувати дискримінацію залежно від сфери розповсюдження: професійна, споживча, виборча тощо.

У юриспруденції розрізняються позитивна та негативна дискримінація. Позитивна дискримінація була запропонована як засіб ліквідації дискримінації негативною й забезпечення формальної рівності людей. У літературі розроблено систему заходів позитивної дискримінації: конституційні положення законодавства, розпорядження судів, неформальні та добровольчі програми, різні стратегії позитивної дискримінації для приватного й державного сектора, механізми, що примусово реалізують заходи позитивної дискримінації [13]. Уважаємо, що люстрація є одним із заходів позитивної дискримінації у сфері політичних прав, адже завдяки люстрації може забезпечуватися рівний доступ до владних інститутів та управління державою всіх громадян, тому що нівелюється «адміністративний ресурс», гарантується неможливість узурпації влади і створення політичних кланів. На підтвердження цієї тези спадають на думку здобутки польської люстрації,

за результатами якої місця в державній владі зайняли молодші за віком посадовці.

Люстрацію також визначають як форму законодавчого обмеження політичних прав для прихильників колишньої влади, передусім права обіймати державні посади, обирати й бути обраним до органів влади з метою повернути довіру суспільства до інститутів влади [15, с. 246].

Люстрація має місце під час переходу від авторитарних, тоталітарних і посттоталітарних порядків до тріумфу консолідованої демократії [26, с. 86–87].

Обмеження прав вкладається в сутність юридичної відповідальності. Зазвичай обмеження прав пов'язується зі штрафною функцією юридичної відповідальності, однак вважаємо за необхідне співвідносити обмеження із правовідновлювальною та превентивною функціями.

Щодо питання відношення люстрації до юридичної відповідальності в літературі склалося кілька підходів. Згідно з першим, широко представленим у російській науці підходом, люстрація є видом юридичної відповідальності з порушенням принципу індивідуальності [1, с. 71–73]. Уважаємо цей підхід спірним, адже люстраційна перевірка може закінчитися для люстрованого суб'єкта визнанням його непричетності до певних юридичних дій, а отже, жодної відповідальності, в тому числі юридичної, не настає.

Згідно з другим підходом, люстрація являє собою міру політичної відповідальності, яка, на відміну від юридичної, не має юридичного характеру [18, с. 249–257]. З аргументацією авторів важко не погодитися, адже люстрація за своєю сутністю скоріше схожа на процес політичного неприйняття окремих учасників політичному через невдалі рішення під час боротьби за владу чи реалізації владних повноважень, ніж на форми конституційно-правової відповідальності. Однак люстрації може надаватися юридичний характер,

що простежується в люстраційній моделі Чеської Республіки.

Відповідно до третього підходу, люстрація і є формою юридичної відповідальності за вчинені правопорушення. Так, наприклад, у суддівському середовищі панує думка, що люстрацію потрібно проводити через механізм дисциплінарної відповідальності [6, с. 39].

Включення люстрації до видів юридичної відповідальності означало б перегляд принципів положень останньої. Такі метаморфози можуть мати несприятливі наслідки з огляду на наявну різко негативну оцінку колективної відповідальності в юридичній спільності.

Отже, констатуємо непересічне значення правового явища люстрації для забезпечення стабільності й розвитку нових демократичних держав і необхідність її інтеграції до чинної правової системи. Результати дослідження можуть слугувати приводом для подальшого вивчення цього питання в межах загальнотеоретичної юриспруденції.

Ключові слова: люстрація, правове явище, інтеграція в правову систему.

У статті досліджено співвідношення правового явища люстрації з уже вивченими елементами правової й державної систем. Доведено доцільність обмеження прав людини в межах люстрації. Розглянуто співвідношення люстрації та юридичної відповідальності.

В статье исследовано соотношение правового явления люстрации с уже изученными общетеоретической юриспруденцией элементами правовой и государственной систем. Доказана целесообразность ограничения прав человека в рамках люстрации. Рассмотрено соотношение люстрации и юридической ответственности.

The article examines the ratio of lustration phenomenon with already studied theoretical elements of legal and governmental systems. The expe-

diency of restricting human rights in the framework of the lustration was proved. Correlation of lustration and legal liability was examined.

Література

1. Бардеев К.А. Люстрация на Украине в свете международных стандартов о правах человека / К.А. Бардеев // *Законность и правопорядок в современном обществе*. – 2015. – С. 71–75.

2. Безклубий І. Правова відповідальність / І. Безклубий // *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. – 2012. – № 91. – С. 8–10.

3. Безклубий І.А. Поняття, сутність та права природа люстрації / І.А. Безклубий, І.В. Кочкодан // *Бюлетень Міністерства юстиції*. – 2009. – № 8. – С. 32–40.

4. Берлин И. Философия свободы. Европа / И. Берлин – М. : Новое литературное обозрение, 2001. – 448 с.

5. Булахтин М.А. Борьба партии «Право и справедливость» за новую модель польской республики / М.А. Булахтин // *ARS ADMINISTRANDI*. – 2013. – № 4. – С. 65–74.

6. Бусол Е. Люстрация судейского корпуса как способ противодействия коррупции / Е. Бусол // *Leges si Viata*. – 2014. – № 4. – С. 39–43.

7. Бусол Е. Люстрация судейского корпуса как способ противодействия коррупции / Е. Бусол // *Leges si Viata*. – 2014. – № 4. – С. 39–43.

8. Васильченко О. Трансформація ідеї рівності людей у принцип рівності прав і свобод людини та громадянина / О. Васильченко // *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. – 2015. – Вып. 2. – С. 34–38.

9. Возгрін С.Ю. Межі свободи та заборона обмеження прав і свобод людини: національно-правовий та міжнародно-правовий аспекти / С.Ю. Возгрін // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. – 2013. – № 6-3. – Т. 1. – С. 51–54.

10. Денисова А.М. Правові обмеження: поняття, види, функції / А.М. Денисова // *Часопис Київського університету права*. – 2011. – № 2. – С. 51–55.

11. Експерти про порушення стандартів прав людини Законом України «Про очищення влади» // *Люстрація в Укра-*

- їні: експертний висновок (12.12.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbiddentoforbid.org.ua/uk/lyustraciya-v-ukrayini-porushuye-pravalyudyny/>.
12. Заворотченко Т.М. Загальна характеристика системи політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні / Т.М. Заворотченко // Часопис Київського університету права. – 2012. – Вип. 3. – С. 17–21.
13. Каменкова Л. Позитивная дискриминация: понятие, содержание, эволюция / Л. Каменкова, Л. Мурашко // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evolutio.info/content/view/1005/176/>.
14. Кочкодан І.В. Люстраційні моделі в державах центральної та східної Європи і критерії їхньої правомірності / І.В. Кочкодан // Актуальні проблеми юридичної науки : матеріали Міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13–14 листопада 2009 року). – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. – С. 50–52.
15. Ларин А.А. Люстрация как основание ограничения избирательного права / А.А. Ларин // Теория и практика общественного развития. – 2014. – Вип. 4. – С. 246–249.
16. Лутковська знайшла в законі про люстрацію загрозу порушення прав людини // Українські новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/news/139886.Lutkovskaznaysghla-v-zakoni-pro-lyustratsiyu-zagrozu-porushennya-prav-lyudini.uk>.
17. Максимюк О.Д. Зміст функцій юридичної відповідальності / О.Д. Максимюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6. – С. 15–18.
18. Марцеляк О.В. Науково-правовий висновок щодо питань відповідальності суддів у контексті відповідності Конституції України положень пункту 6 частини першої, пунктів 2, 13 частини другої, частини третьої статті 3 Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року № 1682-VII / О.В. Марцеляк, М.А. Погорецький // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 249–263.
19. Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3 (46). – С. 8–20.
20. Права людини і громадянина в афоризмах та прислів'ях : праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П.М. Рабинович та ін. – К. : Атіка, 2001. – 112 с.
21. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 № 1682-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
22. Проміжний висновок щодо Закону «Про очищення влади» (закон «про люстрацію») / Європейська комісія за демократію через право [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2014\)044-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2014)044-ukr).
23. Ставнійчук М. Терези люстрації: помста чи справедливість? / М. Ставнійчук // LB.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lb.ua/news/2015/06/30/309624_terezi_lyustratsii_pomsta_chi.html.
24. Татаров О. Люстрація чи дискримінація? / О. Татаров // Liga Блоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/otatarov/article/19865.aspx>.
25. Цивільне право України : [навчальний посібник] / [Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.] ; за ред. Р.О. Стефанчука. – К. : Прецедент, 2005. – 448 с.
26. Milardović A. Elite Groups in the Waves of Democratization and Lustrations / A. Milardović // Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe. – 2007. – Book 5. – P. 85–110.
27. Uzelac A. (In)Surpassable Barriers to Lustration: Quis custodiet ipsos custodes? / A. Uzelac // Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe. – 2007. – Book 5. – P. 47–64.